

УДК 7.038.54:7.071.1(477-25)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2022.4.2>**Засенко Сергій Володимирович,**

магістр кафедри живопису та композиції

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

ORCID ID: 0000-0001-9188-4996

sergii@zasenko.name

ДИСКУРС КОНЦЕПТУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА КИЇВСЬКОГО ХУДОЖНИКА ВІЛЕНА БАРСЬКОГО

У статті зосереджено увагу на зародженні та розвитку в Україні концептуального мистецтва в умовах особливого культурного середовища другої половини ХХ століття. Узагальнено сукупність суспільно-політичних і культурно-мистецьких чинників та відзначено їх вплив на утворення самостійних художніх центрів, важливим серед яких був Київ. Проведено аналіз особливостей формування художнього світогляду Вілена Барського – предтечі зародження українського неофіційного мистецтва в Києві. Дискурс життєвого шляху, мистецьких здобутків і новаторського внеску художника у розвиток концептуального мистецтва в Україні здійснено через призму його відторгнення тоталітарного радянського режиму із власного творчого простору. З'ясовано, що попри вимушене слідування соцреалістичним устоям, київський художник Вілен Барський майже повністю відмовився від політизованого пропагандистського мистецтва та його ідеологічних шаблонів – творів соцреалізму. Митець обрав власний шлях, намагаючись осягнути символи сучасної візуальної мови. Метою наукової статті є дослідження новаторського шляху київського художника Вілена Барського у різні часові проміжки від початку «епохи застою» - цільного полотна радянської ідеологічної регламентації до європейського періоду його життя. Науковими методами, що використовувались під час проведення дослідження є: аналіз, узагальнення та системний підхід. Наукова новизна полягає у переосмисленні значення концептуального мистецтва в контексті можливостей розширення креативного простору для вільної творчої реалізації самобутності художника в процесі створення унікального твору сучасного мистецтва. Висновки: у дослідженні, крізь призму життя та творчої біографії київського художника Вілена Барського, висвітлено складні соціокультурні процеси, що відбувались в «неофіційному» вимірі, паралельній мистецькій реальності пізньорадянських часів. У такий спосіб вибудовується новаторський принцип Вілена Барського – на межі образотворчого мистецтва та літератури, який вплинув на розвиток українського неофіційного мистецтва.

Ключові слова: концептуальне мистецтво, національне відродження, візуальна мова, живопис, «неофіційний» вимір мистецтва, креативність.

Zasenko Serhii. KYIV PAINTER VILEN BARSKY' CONCEPTUAL ART DISCOURSE

The paper explores the creation and development of the conceptual art in Ukraine during specific conditions of the second half of the Twentieth Century. The set of sociopolitical, cultural, and artistic factors is summarized. The influence of the factors on the creation of the independent art centers among which Kyiv was the most important is noted. The analysis of pioneer of the Ukrainian unofficial art in Kyiv Vilen Barsky' artistic vision development was performed. Discourse of the life path, artistic archives, and innovative contribution to the conceptual art in Ukraine is analyzed considering painter' rejection of the totalitarian Soviet regime in his creative space. Was found out that Kyiv painter Vilen Barsky almost completely refused the propaganda art ideological system of the social realism art. Artist has chosen his own way trying to reach symbols of modern visual language. The goal of the scholarly article is to research innovative way of the Kyiv painter Vilen Barsky in different time periods – from the beginning of the “Era of Stagnation” characterized by intensive ideological regulations till european period of his life. The scientific methods that were used in research are: analysis, generalization and systematic approach. Paper' scientific novelty is in rethinking of conceptual art' meaning in context of extending creative space of painter' unlimited identity realization during unique art piece creation. Conclusion: through the lens of life and work of Kyiv painter Vilen Barsky the research is revealing complex sociocultural processes that took place in "unofficial" dimension, parallel art reality of late soviet era. The way of Vilen Barsky' innovative principle creation impacted Ukrainian unofficial art development – on edge of fine art and literature.

Key words: conceptual art, national awakening, visual language, painting, art' “unofficial” dimension, creativity.

Актуальність теми дослідження. Концептуалізм як мистецький напрям склався наприкінці 1960-х років. Його поява стала інтелектуальною революцією в живописі. Художники у США, Європі та колишньому СРСР почали експериментувати з концептуалізмом майже одночасно – у другій половині ХХ століття. Метою різних художніх сфер було бажання відмовитися від надміру візуального внаслідок недовіри до образу. Однак, якщо у країнах Заходу образ був розбещений суспільством споживання, то у колишньому СРСР концептуалізм виник як реакція на тоталітаризм і маніпуляції державою зображення в ідеологічних цілях.

Аналіз досліджень і публікацій. Концептуальне мистецтво, як вид сучасного мистецтва, відзеркалює історико-суспільне середовище пізньорадянських десятиліть та суттєво розширює можливості художника щодо вільної творчої реалізації. Задля персоніфікації ідеї митець поєднує традиційні мистецькі форми та залучає різні засоби. До таких засобів у концептуальному мистецтві належать, наприклад, фотографії, письмові тексти, друкована продукція, різноманітний графічний, аудіо та відеоконтент, природні та інші об'єкти. Уперше, витвори концептуального мистецтва, були представлені в 1970 році на виставці «Концептуальне мистецтво і концептуальні художники», яка відбулась у Нью-Йорку.

Водночас, вітчизняна образотворчість пізньорадянських десятиліть «епохи застою» була різноманітною та виразною в контексті художніх мов, що виникли у ХХ столітті. Цей період є досить цікавим в контексті пізнання культурних процесів, що відбувались в «неофіційному» вимірі, паралельній мистецькій реальності пізньорадянського часу [1, с. 9].

Неофіційне мистецтво епохи «з відлиги до Незалежності» не було відкритим опором, – це був інтровертний протест одинаків та спільнот одиноків, час «кухонної політики» та такого ж «кухонного» романтично-дисидентського мистецтвознавства [2, с. 8]. Непростий і суперечливий період «епохи застою» є надзвичайно цікавим з точки зору дослідження культурних процесів на прикладі складного переплетіння творчої й особистої долі кий-

ського художника Вілена Барського. Аналіз праць [3–8] показав, що було досліджено окремі етапи особистого та/або творчого життя Вілена Барського. Разом з цим бракує системного підходу до дослідження творчого шляху кийського художника та переосмислення значення його концептуальної мови для розвитку сучасного українського мистецтва.

Мета статті – дослідити новаторський шлях кийського художника Вілена Барського в різні часові проміжки від «епохи застою» до європейського періоду на прикладі його творів концептуального мистецтва.

Вирішення комплексного питання, що зазначено у меті потребує системного підходу до:

1. Узагальнення сукупності чинників і визначення їх впливу на особливості формування культурного середовища «епохи застою» в Україні.

2. Дослідження особливостей життя й творчості Вілена Барського в контексті зародження «неофіційної» культури в Києві.

3. Визначення символів, характерних для концептуальної мови Вілена Барського та його новаторського шляху у мистецькому просторі України.

Виклад основного матеріалу. Українське мистецтво «епохи застою» або періоду пізньорадянського часу було не однорідним. Панівним був напрям у мистецтві – соціалістичний реалізм. Визначимо чинники, які вплинули на формування особливого культурного середовища – підґрунтя зародження концептуального мистецтва в Україні. Проведений аналіз [2, с. 7] дозволив узагальнити низку суспільно-політичних та культурно-мистецьких чинників. Особливістю суспільно-політичних чинників є:

- введення у 1968 році радянських військ у Чехословаччину, що засвідчило сталу агресивність радянської політики;
- утворення політичної кризи або «епохи застою», якій були притаманні деструктивні явища та напруга у суспільстві.

Разом з цим, культурні процеси, що відбувались у той непростий і суперечливий період, формувалися під впливом низки культурно-мистецьких чинників, таких як:

- різноманіття національних традицій;

- особливості індивідуального світосприйняття та регіональних уявлень.

Усі ці чинники вплинули на формування особливого культурного середовища в Україні та утворення самостійних художніх центрів у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Ужгороді [2, с. 8]. Кожен із центрів відігравав власну роль у загальному мистецькому житті країни, мав особливий досвід, історію, національний склад мешканців, власні мистецькі орієнтири, традиції та ракурси культурних перспектив. Безперечно, особливості регіонального середовища суттєво впливали на формування творчої свідомості особистості, її художнє життя й мистецтво та долю художника.

Період з 1956 по 1964 роки увійшов в історію як славетна відлига, характерною рисою якої було часткове поживлення лібералізації в країні. Наприкінці 1960-х країна увійшла в довгу «епоху застою», яка тривала до перебудови середини 1980-х, створюючи відповідну внутрішню напругу та суперечності у суспільстві [2, с. 7].

З середини 1950-х до 1980-х років в українське мистецтво поступово повернулися заборонені у часи сталінізму модерністські напрями – імпресіонізм, сезанізм, стиль модерн, фовізм, експресіонізм, різні види абстракції тощо. Разом з цим виникли нові, актуальні види мистецтва – художні об'єкти, інсталяції, різні версії концептуалізму. Варто підкреслити, що термін концептуалізм має широке значення та охоплює образотворче мистецтво та літературні тексти – переважно поезію [7, с. 122].

Інтелектуальним осередком мистецького життя Києва та великої групи художників і гуманітаріїв у 60–70-ті роки був Вілен Барський – художник, живописець, графік, а також поет. Успішний портретист, В. Барський майже повністю відмовився від індустріального, тематичного соцреалістичного живопису, намагаючись досягнути сучасну візуальну мову [4, с. 200].

Народився Вілен Ісаакович Барський 27 жовтня 1930 року у м. Києві. Його батько був інженером, а мати – фармацевтом. Дитячі спогади його тісно пов'язані з Ботанічним садом, оскільки його сім'я жила навпроти

нього. У 1941–1946 р.р. його евакуювали – спочатку до Сталінграда (нині Волгограда), потім до адміністративного центру Сернур Марійської АРСР (Марійська АРСР) (нині Республіка Марій Ел Російської Федерації). Перші спроби Барського писати вірші належать до 1944 року, відтоді поетична творчість стала невід'ємною частиною його життя.

У 1946–1951 роках В. Барський навчався у Державному художньому училищі імені Тараса Шевченка в Києві. У 1949 році він брав участь у Республіканській художній виставці, присвяченій 150-річчю від дня народження Олександра Сергійовича Пушкіна, представивши свою роботу «Від'їзд Івана Пушкіна з Михайлівського». З 1951 року В. Барський навчався у Київському державному художньому інституті на факультеті живопису й графіки. Після закінчення інституту у 1957 році почав експериментувати у галузі образотворчого мистецтва, створюючи абстрактні композиції, потім повернувся до фігуративності. Ще студентом він познайомився з роботами художників-модерністів. Водночас він відвідав першу в СРСР виставку Пабло Пікассо (Москва, 1956) та Міжнародну виставку образотворчого та прикладного мистецтва, представлену в рамках VI Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (Москва, 1957). Обидві виставки справили глибоке враження на В. Барського та вплинули на його подальшу художню творчість.

Після закінчення навчання В. Барський неофіційно працював книжковим ілюстратором та приватним репетитором з мистецтва. У 1959 році, під час відвідування Американської національної виставки в Москві, В. Барський познайомився з роботами Джексона Полока, Аршила Гірки, Марка Тобі, Іва Тангі та Марка Ротко. Саме тоді художник знайшов нове джерело натхнення для власної творчості. Незабаром після цього в його квартирі в Києві було здійснено перевірку, вилучено його абстрактні картини, а самого художника на деякий час затримали. Пізніше в газеті «Сталінське плем'я» було опубліковано статтю «Кінець літературної музичної крамниці» [8], в якій художника разом з його «спільниками» піддали різкій критиці.

Унаслідок цього Вілен Барський, як піонер «неофіційної» культури, яка зароджувалася тоді у Києві, довгий час не міг влаштуватися на легальну роботу та виставляти свої картини на художніх виставках.

У період з 1960 по 1967 роки Вілен Барський створив велику серію картин «Голови», в яких якимось відійшов від абстрактного живопису попередніх років, «намагаючись досягнути сучасну візуальну мову» [4, с. 200].

На виставках експонувалося кілька робіт Вілена Барського, які він виконав у реалістичній манері. Серед них, наприклад, портрети хірурга М. Коломійченка (1965) та балерини Є. Стебляк (1966). Проте цей факт суттєво не змінив несприятливе становище художника.

У 1967 році Вілен Барський закінчив дворічне стажування у Творчих майстернях Академії мистецтв СРСР у Києві (керівник професор С. Григор'єв), й того ж року був прийнятий до Спілки художників УРСР (на запрошення Тетяни Нилівни Яблонської (1917–2005) [7, с. 122]. Як пізніше зізнався Вілен Барський, його єдиною вигодою від вступу до Союзу була «можливість не бути бюджетником й разом з цим ні укласти неробою. Я міг працювати, як хочу, «на себе» – саме тому я вступив до Спілки художників» зазначив Вілен Барський [7, с. 122].

За весь київський період В. Барський створив лише десятки два реалістичні твори – здебільшого це були портрети, які він рік у рік демонстрував на «союзних» зборах, щоб підтвердити, що він ніякий не дармоїд, а справжній радянський живописець.

Як представник київського неоавангарду Вілен Барський ще у 1950-х роках, одним із перших, почав використовувати концептуальну мову у своєму мистецтві [4, с. 200]. Новаторством є твори митця – на межі поезії та образотворчого мистецтва. Наприкінці 1950-х – початку 1960-х років, як і В. Ламах, В. Барський почав захоплюватися абстракціонізмом. Його також цікавив дзен-буддизм, але візуально він рухався у зовсім іншому напрямі. Барський почав використовувати у своїй творчості трафарети голів, рук та різних комбінацій цифр [4, с. 200]. Він неодноразово використовував ці мотиви і вони стали

характерними для його творчості. У своїй подальшій письмовій роботі він докладно пояснив генеалогію кожного зображення [5]. Не менш цікавою є образотворча поезія В. Барського. Тут його робота була синхронізована з дослідженнями московського концептуального руху; він також продовжував справу футуриста Михайла Семенка початку ХХ століття.

Вілен Барський ввів у Києві моду на Хорхе Луїса Борхеса, твори якого він перекладав ще задовго до перших офіційних видань; пристрасно захоплювався музикою і явно не відповідав радянському ідеалу трудящого – задумлива й меланхолійна, глибоко захоплена модернізмом людина, словом, – «дивак» на київській арт-сцені [4, с. 200].

У пошуках засобів художньої виразності Вілен Барський у 1960-ті роки створює багато експериментальних робіт. Зокрема, це художні роботи виконані за допомогою аерографів (1965), вогню і диму (1968), малюнка власної руки (1969) (іл. 1).

Іл. 1. Поскольку это очевидно, поскольку здесь 5 пальцев видно (автопортрет), 1969. Кольорові олівці, фломастер, друк, папір. 41x29,7

За словами дружини художника Ольги Денисової (іл. 2), незмінним залишився його «принцип змін – принцип новаторства, застосований автором» [3].

Іл. 2. Варіабельний портрет (дружини), 1970.
Фломастер, колаж на папері. 29,5x21

У 1970-ті роки Вілен Барський працював переважно у жанрах верлібру, конкретної та візуальної поезії. Його вірші увійшли в Антологію нової російської поезії у Блакитній Лагуні, антології «Самвидав століття», «Російські вірші 1950-2000 років», «Звільнений Улісс» та ін. [3]. Через деякий час Барський скаже: «Поезія була моєю живою сутністю, без якої я не міг існувати, хоча починав як художник. Точніше, я сказав би, що це був паралельний процес, паралельний несвідомий потяг, який вів мене по життю... Щодо самого питання візуальної поезії, то мені дуже складно пояснити, чому я взагалі почав писати саме візуальні вірші – тому що, так чи інакше, я виходив із поезії як такої, отже, мій потяг і до «ліриці», і до «образотворчого мистецтва» був «наочно-поетичним» за своєю суттю» [6].

Серед низки своїх друзів того періоду Барський називав художників Валерія Ламаха, Григорія Гавриленка, Анатолія Лимарєва, Акіма Левича, Вадима Ігнатова, композитора Валентина Сильвестрова, поета Геннадія Айги. Також він окремо дружив із режисером Сергієм Параджановим та письменником Віктором Некрасовим. З московських концептуалістів Вілен Барський відвідував студію Роберта Фалька – предтечу неофіційного мистецтва; двічі відвідував майстерню Іллі Кабакова (1968-го та 1977-го), де знайомився з його роботами [7, с. 122]. У той же час Бар-

ський приватно та неофіційно проводив практичні заняття на квартирах своїх учнів.

У 1980 році В. Барський подав документи на виїзд із країни, у зв'язку з чим його виключили зі Спілки художників СРСР. Незадовго до виїзду, у 1981 році, Вілен Барський під псевдонімом Віктор Беленін опублікував 6 наочних віршів у журналі «Ковчег», який видавався у Парижі. У тому ж році його вірші експонувалися на виставці «Російська еміграція. L'art en Voyage» у паризькій галереї «Trans/form».

У серпні 1981 року Вілен Барський емігрував до Німеччини та оселився в Дортмунді, де жив та працював. У 1982 році відбулася його Персональна виставка у католицькій академії Шверте (Німеччина). Ураховуючи близьку дружбу із Віктором Платоновичем Некрасовим, він відправив письменнику каталог виставки (іл. 3) та лист із проханням зробити про неї публікацію.

Іл. 3. Обкладинка каталогу виставки Вілена Барського у католицькій академії Шверте (Німеччина, 1982)

Вілен Барський зазначав, що він цілком ознайомився із західною художньою сценою. Художник брав участь у багатьох виставках та акціях у місті Дортмунді, де жив, відвідав німецькі та європейські музеї, і побував у США – у Нью-Йорку. Загалом його картини експонувалися на виставках у Дортмунді,

Мюнхені, Парижі, а також США та Італії [3; 7, с. 121]. Однак на Заході, куди митець емігрував, він також був не таким, як усі, – не приймав і не розумів законів ринку, був надто вдумливим і самозаглибленим, щоб «ганятися» закон'юнктурою, що змінюється. Графопоетичний твір Барського «Самотній птах» – це, по суті, автопортрет художника [4, с. 200]. Так само, як літера «К» у його роботі, він ширяє десь високо, над міщанським пристосуванством, комерційною вульгарністю, поверхневою ситістю та іншими атрибутами суспільства, в якому йому довелося жити.

Важливою для Вілена Барського, як митця була свобода у власних художніх інтенціях, у реалізації новаторських творів. Саме у графіці, й особливо в графопоезії В. Барський був справжнім та самотнім.

Висновки. У статті досліджено особливості зародження «неофіційної» культури в Києві. Крізь призму особистої та творчої біографії київського художника Вілена Барського з'ясовано, що концептуальне мистецтво художника виникло як опір тоталітарному

стилю радянського мистецького простору «епохи застою» та орієнтирам соцреалістичної проблематики. Розкрито особливості новаторського шляху художника, самотній талант якого яскраво проявився у концептуальних творах візуальної поезії. Здібності художника до перетворення власного життя у творчий акт відображено як у контексті суперечностей соціокультурного середовища радянського періоду, так і з урахуванням європейського періоду його життя. Визначено, що трафарети голів, рук та різних комбінацій цифр є виразними символами, характерними для творчості Вілена Барського. Започаткований художником, при створенні власної картини світу, новаторський принцип – на межі образотворчого мистецтва й літератури – є помітним внеском до художньої спадщини українського неофіційного мистецтва.

Перспективами подальших досліджень є творче переосмислення можливостей цифрових технологій в контексті соціокультурних тенденцій оновлення сучасного мистецького простору в Україні.

Література:

1. Склярєнко Г. Я. Українські художники: з відлиги до Незалежності. У 2-х книгах. Книга перша. Київ, 2018. 288 с.
2. Склярєнко Г. Я. Українські художники: з відлиги до Незалежності. У 2-х книгах. Книга друга. Київ, 2020. 304 с.
3. Воспоминания о Викторе Платоновиче Некрасове. Вилен Барский. Виктор Некрасов: веб-сайт памяти писателя. URL: <https://nekrassov-viktor.com/AboutOfVPN/Nekrasov-Barskiy-Vilen/> (дата звернення: 29.11.2022).
4. Lozhkina Alisa Permanent revolution. Art in Ukraine, the 20th to the early 21st century. 548 p. URL: <https://www.arthuss.com.ua/pdf/Permanent-Revolution.pdf> (дата звернення: 09.11.2022) [in English].
5. Vilen Barsky, «Der Künstler über sich selbst und seine Arbeiten (russischer Text)» [The Artist on himself and his work (in Russian)], in Arbeiten 1959–1980. Malerei, Graphik, Collagen, Texte. Eine Ausstellung der Katholischen Akademie Schwerte 16. Januar bis 28. März 1982 (Schwerte, Germany: Katholische Akademie, 1982).
6. Barskiy V. (1986). Amazing art by Chernjahovskij: (memoirs and reflections). Forum, 14, pp. 226–237 [in Russian].
7. Ложкіна А. Вілен Барський – перший київський концептуаліст. ART UKRAINE. 2011. № 1 (20). С. 118–127.
8. Вілен Барський. Бібліотека українського мистецтва. URL: <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/barskiy-vilen/> (дата звернення: 29.11.2022).

References:

1. Sklyarenko, G. (2018) Ukrainian artists: from the thaw to Independence. Vol. 1. Kyiv. 288 p. [in Ukrainian].
2. Sklyarenko, G. (2020) Ukrainian artists: from the thaw to Independence. Vol. 2. Kyiv. 304 p. [in Ukrainian].
3. Memories of Viktor Platonovich Nekrasov. (2022). [Writer's memory site]. Retrieved from <https://nekrassov-viktor.com/AboutOfVPN/Nekrasov-Barskiy-Vilen/> [in Russian].

4. Lozhkina, A. Permanent revolution. Art in Ukraine, the 20th to the early 21st century. 548 p. Retrieved from <https://www.arthuss.com.ua/pdf/Permanent-Revolution.pdf> (дата звернення: 09.11.2022) [in English].
5. Barsky, V. (1982) «An artist about himself and his work», in the works of 1959-1980 Painting, graphics, collages, texts. Exhibition of the Catholic Academy of Schwerte from January 16 to March 28, 1982. *Schwerte, Germany: Katholische Akademie*. [in German].
6. Barskyi, V. (1986). Amazing art by Chernjahovskij: (memoirs and reflections). *Forum*, 14. pp. 226–237 [in Russian].
7. Lozhkina, A. (2011) *Vilen Barsky - the first Kyiv conceptualist*. ART UKRAINE. Vol. 1 (20). pp. 118–127.
8. Barsky, V. (2022) Library of Ukrainian Art. Retrieved from <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/barskyj-vilen/> [in Ukrainian].